

Stig Kanger

Några synpunkter på begreppet inflytande

[Denna uppsats publicerades ursprungligen i en stencilerad festskrift till Konrad Marc-Wogaus sjuttiofemårsdag, 1977, som redigerades av Ann-Mari Henschen-Dahlquist. Stig Kanger var professor i teoretisk filosofi i Uppsala under åren 1968–1988. Uppsatsen har senare publicerats på engelska, under titeln "Some aspects of the concept of influence", i *Synthese Library*, volym 303, Kluwer Academic Publishers, 2001. Den återges här med tillstånd av Thomas Kanger.]

1. INLEDNING

I uppsatsen "Rättighetsbegreppet" (publicerades i en stencilerad festskrift till Anders Wedberg 1963) tänkte jag mig att rättigheter är relationer mellan par av parter som gäller sakförhållanden. På liknande sätt kan vi tänka oss att ett inflytande är en relation mellan två parter som gäller ett sakförhållande. Och liksom det finns flera olika typer av rättighet, så finns det också olika typer av inflytande.

Rättighetsrelationerna analyserades (eller kunde ha analyserats) i termer av begreppen *Får* och *Ser till att*. Rättighetstypen *Befogenhet*, t.ex., tolkades så att satsen

X har gentemot Y en rättighet av typ befogenhet när det gäller sakförhållandet $S(X, Y)$

blev synonym med satsen

Det får vara så att X ser till att $S(X, Y)$

Vi kan nu preliminärt tänka oss att analysera inflytande på ett analogt sätt i termer av begreppen *Möjligt* och *Ser till att*. Inflytandetypen *Förmåga*, t.ex., skulle då tolkas så att satsen

X har gentemot Y ett inflytande av typ förmåga när det gäller $S(X, Y)$

blir synonym med satsen

Det är möjligt att X ser till att $S(X, Y)$

När jag här talar om att något är möjligt, menar jag att det är i praktiken möjligt. Det är alltså inte fråga om att det bara är i princip tänkbart.

Eftersom logiken för *Möjligt* liknar den för *Får*, skulle man kanske kunna tro att teorin för inflytandetyper kunde utvecklas i analogi med teorin för rättighetstyper sådan den framställts i "Rättighetsbegreppet". Ett förslag i denna riktning gjordes i min uppsats "Law and Logic" (*Theoria* 1972). Men jag kom ganska snart underfund med att en sådan teori inte skulle bli tillfredsställande och att den preliminära analys av inflytandebegreppet som jag antytt ovan måste revideras.

Syftet med denna uppsats är att föreslå en förbättrad och mer adekvat teori för inflytandetyper.

2. ETT MOTEXEMPEL

Låt oss först se litet närmare på begreppet *Ser till att*. När X ser till att sakförhållandet S är fallet, så är det rimligt att anta att X ser till att S genom (eller med hjälp av) någon åtgärd som inom ramen för naturens och samhällets ordning leder till att S blir fallet. Exempel: När X ser till att lampan släcks, så ser X till detta genom att slå från strömbrytaren. När staten ser till att hastigheten i trafiken begränsas, så sker detta med hjälp av en förordning. Märk att en åtgärd inte måste bestå av ett aktivt handlande. Om lampan redan är släckt så kan X se till att lampan förblir släckt genom att t.ex. förhindra att någon slår på strömbrytaren. Men om ingen kommer och vill försöka slå på den, så behöver X's åtgärd inte bestå av mer än viss beredskap att ingripa.

Vi tolkar nu satsen

X ser till att S

så att den blir liktydig med satsen

Det finns en åtgärd A sådan att X ser till att S genom A

Låt oss använda den gängse symboliken " $(\exists A)$ " för "Det finns en åtgärd A sådan att" och låt " $St(X, S)$ ", " $St(X, S, A)$ " vara förkortningar av respektive "X ser till att S" och "X ser till att S genom A". Den preliminära tolkningen av satsen

X har gentemot Y ett inflytande av typ förmåga när det gäller $S(X, Y)$ kan då ges formen

Möjl $(\exists A) St(X, S(X, Y), A)$

Ett exempel visar nu att denna preliminära tolkning är för svag för att vara adekvat – nästan vem som helst får förmåga till nästan vad som helst. I Sverige har jag, liksom de flesta andra, förmåga att vistas en tid utrikes. En enkel åtgärd som leder till detta är att följa med någon lämplig sällskapsresa. Men kamrat X i det slutna landet Z, där utrikesresor är effektivt förhindrade, kan inte rimligen antas ha förmåga att vistas utrikes en tid. Men trots detta måste han sägas ha en sådan förmåga, om man vidhåller den preliminära tolkningen av begreppet förmåga. Ty, även om inga åtgärder som leder till en utrikesvistelse för X står till buds i Z, så är de likväl fullt möjliga – regimen i Z kunde ju t.ex. med en enkel ändring av förordningarna låta Cooks resebyrå eller någon annan arrangör av sällskapsresor etablera sig i Z.

Exemplet ger en antydning om att tolkningen av satsen

X har gentemot Y ett inflytande av typ förmåga när det gäller $S(X, Y)$
bör skärpas till

$(\exists A)$ Möjl $St(X, S(X, Y), A)$

Denna tolkning förefaller vara adekvat – i vart fall tillåter den oss inte längre att hävda att kamrat X skulle ha förmågan att vistas utrikes. För att detta skulle vara fallet krävs nu att det faktiskt finns åtgärder A sådana att det är praktiskt möjligt att X med hjälp av A ser till att X vistas utrikes, och sådana fanns ju inte i Z.

3. ATOMÄRA INFLYTANDETYPEN

I "Rättighetsbegreppet" definierades de så kallade atomära rättighetstyperna genom motsägelsefria maximala konjunktioner av satser som antingen har formen

Får $St(X, S(X, Y))$

eller

Får $St(Y, S(X, Y))$

eller som erhållits av dessa satser genom insättning av negation framför "Får", "St" eller " $S(X, Y)$ ". Dessa konjunktioner var 26 till antalet.

Vi kan nu på ett liknande sätt definiera atomära inflytandetyper genom motsägelsefria maximala konjunktioner av satser som har former

$(\exists A)$ Möjl $St(X, S(X, Y), A)$

eller

$(\exists A)$ Möjl St(Y, S(X, Y), A)

eller som erhållits av dessa satser genom insättning av negation framför " $(\exists A)$ ", "Möjl", "St" eller "S(X, Y)". Låt oss kalla dylika satser *enkla inflytandesatser*. Vid första påseende kan det tyckas att vi då skulle få betydligt fler än 26 atomära typer. Men på grund av två nästan självklara men viktiga principer reduceras antalet drastiskt. Principerna är dessa

I. $(\exists A)$ icke Möjl St(X, S, A)

II. Möjl icke St(X, S, A)

Den första principen fastslår det triviala faktumet att det alltid finns åtgärder med vars hjälp det är omöjligt att se till att S. Det är t.ex. omöjligt att se till att lampan släcks genom att räkna till tre. Den andra principen säger att det alltid är möjligt att X låter bli att se till S genom åtgärden A, och så är det ju eftersom X alltid kan ställa sig passiv. Denna princip är inte fullt lika självklar som den första. Man kan t.ex. fråga sig om det inte finns fall där X är tvingad av någon annan part eller av yttre omständigheter att se till S genom A. Men i sådana fall anser jag det vara fel att hävda att det är X som ser till att S – X är snarare att betrakta som ett verktyg i händerna på den andra parten eller en kugge i omständigheternas spel. Förekomsten av tvång rubbar alltså inte giltigheten av principen II.

Vi ser nu att när vi definierar atomära inflytandetyper med hjälp av motsägelsefria konjunktioner av enkla inflytandesatser, så behöver vi inte ta hänsyn till enkla inflytandesatser som har negation framför "Möjl" eller framför "St". Ty dessa satser är i kraft av principerna I och II antingen alltid sanna, och därmed redundanta i konjunktionerna, eller också alltid falska, och därmed uteslutna i motsägelsefria konjunktioner. De enda enkla inflytandesatser vi behöver bry oss om är de som saknar negation framför "Möjl" och "St". Låt oss införa ett förenklat skrivsätt för dessa satser och skriva

KanSt(X, S)

i stället för det längre uttrycket

$(\exists A)$ Möjl St(X, S, A)

KanSt(X, S) läses som: X kan se till att S blir fallet. Observera att KanSt(X, S) inte är liktydigt Möjl St(X, S).

Vi kan nu ge en översikt av inflytandetyperna. Vi börjar med fyra enkla inflytandetyper som vi kan kalla *Förmåga*, *Säkerhet*, *Kontraförmåga* och *Kontrasäkerhet*. Satserna

X har gentemot Y ett inflytande av typ förmåga när det gäller $S(X, Y)$

X har gentemot Y ett inflytande av typ säkerhet när det gäller $S(X, Y)$

X har gentemot Y ett inflytande av typ kontraförmåga när det gäller $S(X, Y)$

X har gentemot Y ett inflytande av typ kontrasäkerhet när det gäller $S(X, Y)$

tolkar vi som respektive:

KanSt($X, S(X, Y)$)

Icke: KanSt($Y, icke-S(X, Y)$)

KanSt($X, icke-S(X, Y)$)

Icke: KanSt($Y, S(X, Y)$)

De atomära inflytandetyperna kan nu konstrueras som kombinationer av enkla inflytandetyper eller negationer av sådana. Kombinationen Förmåga, Säkerhet, Kontraförmåga, Kontrasäkerhet, t.ex. utgör en atomär inflytandetyper och de övriga atomära inflytandetyperna kan fås från denna genom att en eller flera av de ingående enkla typerna negeras. Satsen

X har gentemot Y ett inflytande av atomär typ Förmåga, Säkerhet, Icke kontraförmåga, Icke kontrasäkerhet när det gäller $S(X, Y)$,

t.ex., kommer då att betyda detsamma som konjunktionen

KanSt($X, S(X, Y)$) och

Icke KanSt($Y, icke-S(X, Y)$) och

Icke KanSt($X, icke-S(X, Y)$) och

KanSt($Y, S(X, Y)$).

Antalet atomära inflytandetyper som kan konstrueras på detta sätt är 16. Ingen av de atomära typerna är tom: exempel kan ges på alla 16 typerna av inflytande. De är dessutom uttömmande: givet två parter X och Y och ett sakförhållande S, så finns det precis en atomär inflytandetyper T sådan att X har gentemot Y ett inflytande av Typ T när det gäller S. Mitt inflytande gentemot min kollega Y när det gäller att ett visst fönster på vår arbetsplats är öppet är av typ Förmåga, Icke säkerhet, Kontraförmåga, Icke kontrasäkerhet. Mitt inflytande gentemot Y när det gäller att 1200 kr tas ut från mitt checkkonto är av typ Förmåga, Säkerhet, Kontraförmåga, Kontrasäkerhet. Osv.

4. INFLYTANDE AV HÖGRE ORDNING

Det sakförhållande ett inflytande gäller behöver inte alltid vara enkelt och handfast som t.ex. att jag vistas utomlands. I många intressanta fall är sakförhållandet i sin tur en fråga om inflytande, t.ex. min förmåga att vistas utomlands. Vi har då att göra med något som kanske kunde kallas inflytande av 2:a ordningen.

Låt oss som ett exempel på ett 2:a ordningens inflytande ta det inflytande som den slutna staten Z hade gentemot kamrat X när det gällde X 's förmåga att vistas utomlands en tid. En smula eftertanke säger oss att Z har gentemot X ett inflytande av atomär typ Förmåga, Icke säkerhet, Kontraförmåga och Kontrasäkerhet när det gäller sakförhållandet att X gentemot Z har ett inflytande av typ Förmåga när det gäller att X vistas en tid utanför Z 's gränser.

Ett 2:a ordningens inflytande behöver naturligtvis inte bara gälla en parts förmåga. Det kan också gälla hans säkerhet, kontraförmåga eller kontrasäkerhet.

Dessa 2:a ordningens inflytanden är av särskilt intresse om man vill ge ett djupare perspektiv på det inflytande en part X har gentemot en motpart Y när det gäller ett sakförhållande $S(X, Y)$ eller om man vill på ett mer uttömmande sätt ange vilken typ av *inflytandesituation* X befinner sig i gentemot Y när det gäller $S(X, Y)$. Kamrat X , t.ex., hade ett inflytande gentemot staten Z av typ Icke förmåga, Icke säkerhet, Kontraförmåga och (antagligen) Icke kontrasäkerhet när det gällde sakförhållandet att X vistas utanför Z 's gränser. Detta säger en del men inte allt om den situation X befinner sig i när det gäller utlandsresor. Ytterligare information om situationen får vi t.ex. genom tillägget att X har samma svaga typ av inflytande gentemot Z också när det gäller X 's förmåga att vistas utanför Z 's gränser.

Ett svar på frågan vilken typ av inflytandesituation X befinner sig i gentemot Y när det gäller $S(X, Y)$ kan nu tänkas bestå i att man anger vilken atomär typ av inflytande X har gentemot Y när det gäller vart och ett av följande fem sakförhållanden:

- (1) $S(X, Y)$,
- (2) $\text{KanSt}(X, S(X, Y))$,
- (3) $\text{Icke KanSt}(Y, \text{Icke-}S(X, Y))$,
- (4) $\text{KanSt}(X, \text{Icke}S(X, Y))$,
- (5) $\text{Icke KanSt}(Y, S(X, Y))$.

De sista fyra uttrycker X 's förmåga, säkerhet, kontraförmåga respektive kontrasäkerhet gentemot Y när det gäller $S(X, Y)$.

Det räcker emellertid inte med detta. Vi bör också ange i vilken ut-

sträckning motparten Y faktiskt *utövar* sitt inflytande gentemot X. För kamrat X's situation, t. ex., är det inte oväsentligt att staten Z, sluten som den var, faktiskt utövar sin kontraförmåga när det gäller X's förmåga att resa utomlands, d. v. s. att Z faktiskt ser till att X inte kan se till att X vistas utanför Z.

Distinktionen mellan inflytande (eller *potentiellt* inflytande) och *utövat* inflytande är enkel. Endast inflytande av typ förmåga eller av typ kontraförmåga kan utövas. Att säga att Y utövar sin förmåga gentemot X när det gäller $S(X, Y)$ betyder att Y ser till att $S(X, Y)$. Att Y utövar sin kontraförmåga gentemot X när det gäller $S(X, Y)$ betyder att Y ser till att icke- $S(X, Y)$.

Y's förmåga gentemot X motsvaras av X's brist på kontrasäkerhet gentemot Y och Y's kontraförmåga gentemot X motsvaras av X's brist på säkerhet gentemot Y. När Y utövar sin förmåga [kontraförmåga] gentemot X när det gäller $S(X, Y)$ säger vi att X är *utsatt* i sin brist på kontrasäkerhet [säkerhet] gentemot Y när det gäller $S(X, Y)$.

I ett mer uttömmande svar på frågan vilken typ av inflytandesituation X befinner sig i gentemot Y när det gäller $S(X, Y)$, bör det alltså inte bara anges vilken atomär typ av inflytande X har gentemot Y när det gäller de fem ovan nämnda samförhållandena. Det bör också i specifikationen av dessa atomära typer anges när X är utsatt i sin brist på kontrasäkerhet eller på säkerhet (om nu någon sådan brist skulle föreligga).

Om vi nu enbart håller oss till möjligheterna att på detta sätt specificera inflytandesituationer, så skulle antalet tänkbara situationer bli mycket stort. Men antalet i praktiken möjliga inflytandesituationer är betydligt mindre eftersom de flesta av de tänkbara specifikationerna är oförenliga med några tämligen självklara principer.

Den första principen säger att om X ser till att sakförhållandet S är fallet, så är det också fallet:

III. Om $St(X, S)$ så S

Denna princip medför bl.a. att man inte samtidigt kan utöva både förmåga och kontraförmåga. Nästa princip medför att endast förmåga och kontraförmåga kan utövas:

IV. Om $St(X, S)$ så $KanSt(X, S)$

Vi har sedan tre principer som har med 2:a ordningens inflytande att göra:

V. Om $KanSt(X, KanSt(X, S))$ så $KanSt(X, S)$

VI. Om $KanSt(X, S)$ så $KanSt(X, KanSt(Y, S))$

VII. Om KanSt(X, S) så KanSt(X, icke-KanSt(Y, icke-S))

Principen VI säger att om X kan se till att S, så kan X också se till att Y kan se till att S – X kan ju till exempel ställa sig till Y's förfogande. Denna princip gäller inte helt generellt. Den gäller t.ex. inte om X inte kan ha kontakt med Y. Men om vi är villiga att begränsa vår teori för 2:a ordningens inflytande till fall där parterna kan kommunicera med varandra, så tror jag principen kan accepteras. Den sista principen VII säger att om X kan se till att S, så kan X också se till att Y inte kan se till att icke-S – X kan göra detta t.ex. genom att faktiskt se till att S (och stå fast vid detta) och på så sätt ställa Y inför fullbordat faktum.

Ovanstående lista på principer som reducerar antalet i praktiken möjliga inflytandesituationer gör inte anspråk på att vara fullständig. Säkerligen finns det fler sådana principer. Vid sidan om dem har vi också principer av mer logisk karaktär, t.ex. sådana som fastslår att uttryck som är bevisbart ekvivalenta kan utbytas mot varandra i inflytandesatser av de slag vi använt oss av för att karakterisera inflytandetyper eller inflytandesituationer. Men detta ska jag inte gå närmare in på här.

5. NÅGRA REFERENSER

Den skiss av en typologi för inflytandebegreppet som jag gjort ovan har stora likheter med en teori som framställts av Ingmar Pörn i boken *Action Theory and Social Science* (1977). Denna bok vill jag gärna rekommendera till var och en som är intresserad av inflytandebegreppet och närstående begrepp som t.ex. *makt* och *kontroll*, som spelar stor roll i samhällsfilosofi och statsvetenskap. (En tidigare intressant studie av inflytande, makt och kontroll finns i Felix Oppenheims bok *Dimensions of Freedom* (1961). Oppenheims idéer är emellertid bara på ett avlägset sätt släkt med Pörns.)

Inflytande kan naturligtvis gälla rättigheter likaväl som andra sakförhållanden. Om detta kan man läsa i kap. 6 av Lars Lindahls avhandling *Position and Change* (1976) där han bland annat ger en framställning av Hohfelds teori om *power*.